

DINAMIK STERIOTIPLAR INSONDA YUZAGA KELUVCHI MURAKKAB HISSIY HOLATLARNING ASOSI SIFATIDA

Obidova Dilnoza Maqsud qizi,
Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti o'qituvchisi
<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.04.2.049>

Annotatsiya: Ushbu maqolada sabiy dinamik steriotiplarning insonda hosil bo'lish strukturasi, salbiy tasiri, qizlarda va yigitlarda farqlashi haqida so'z yuritilgan. Shuningdek singib ketgan xato o'y-fikrlarning insonga va butun insoniyatning baxt ko'rsatkichiga olamshumul ta'siri haqida yoritib o'tilgan. Insonda steriotiplarning yoshga, jinsga, irqga, ish joyiga kora, vaznga ko'ra o'ziga hos farqlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Steriotip, ehtiyoj, hissiyot, vegetativ nerv sistemasi, ichki sekretiya bezlari, yuksak ma'naviy hislar, estetik hislar, kognitiv assotsatsiyalar, madaniy ta'sir, ijtimoiy ta'sir.

DYNAMIC STEREOTYPES AS THE BASIS OF COMPLEX EMOTIONAL STATES THAT OCCUR IN HUMANS

Obidova Dilnoza Maqsud kizi,
teacher of Jizzakh State Pedagogical University

Abstract: This article talks about the structure and negative effects of dynamic stereotypes in a person, the difference between girls and boys. It also include light on the universal impact of ingrained wrong thoughts on the happiness of all mankind. Specific differences of stereotypes in humans according to age, gender, race, workplace, and weight are highlighted.

Key words: Stereotype, need, emotion, vegetative nervous system, endocrine glands, high spiritual feelings, aesthetic feelings, cognitive associations, cultural influence, social influence.

ДИНАМИЧЕСКИЕ СТЕРЕОТИПЫ КАК ОСНОВА СЛОЖНЫХ ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ СОСТОЯНИЙ, ВОЗНИКАЮЩИХ У ЧЕЛОВЕКА

Обидова Дильноза Мақсуд кизи,
преподаватель Джизакского государственного педагогического университета.

Аннотация: В данной статье говорится о структуре и негативном влиянии стереотипных стереотипов, отличии девочек от мальчиков, а также проливается свет на универсальное влияние укоренившихся ошибочных представлений на человека и на индекс счастья всего человечества. Выделены специфические различия стереотипов у человека в зависимости от возраста, пола, расы, места работы, веса.

Ключевые слова: Стереотип, потребность, эмоция, вегетативная нервная система, железы внутренней секреции, высокие духовные чувства, эстетические чувства, когнитивные ассоциации, культурное влияние, социальное влияние.

Mamlakatimizda har xil sohalarda amalga oshirilayotgan har bir islohotning asl maqsadi aholi turmush sharoitini yengillashtirish, xalq farovonligini ta'minlash, rivojlanmagan sohalarni rivojlantirish va butun dunyoda yurtimizning baxt ko'rsatkichini oshirish sanaladi. Jamiyatning monomeri inson sanaladi, qachonki u o'zini yaxshi his qilganda, sog'lom bo'lganida rivojlanaoladi va rivojlantiradi. 2023.03.25 dagi "Butunjahon baxt ko'rsatkichi" ning yangi nashriga ko'ra O'zbekiston Respublikasi 54-pog'onadan o'z joyini egalladi. Tadqiqotchilar ko'zda tutgan asosiy masalalar aholining daromad miqdori, salomatligi, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash darajasi, ish bilan ta'minlanganlik darajasi va korrupsiya darajasi sanaladi. Bunga

qo‘shimcha ravishda fuqorolarning erkinlik darajasi, xavfsizlik va kelajakka ishonch, shuningdek oila barqarorligi ko‘rsatkichlarini ham o‘z ichiga oladi. Hammada qiziqish o‘yg‘otadigan baxt ko‘rsatkichi eng yuqori bo‘lgan davlat Finlandiya sanaladi, baxt ko‘rsatkichi eng past bo‘lgan davlat esa Afg‘oniston bo‘lib 137-pog‘onadan o‘z joyini olgan. Yuqoridagi ma‘lumotlardan ko‘rinib turibdiki, inson baxt ko‘rsatkichiga bir emas bir nechta omillar birgalikda ta‘sir etadi. Inson da hosil bo‘luvchi ko‘pgina salbiy hisslarning asosiy negizi ko‘p holatda uning ongiga singib ketgan xato o‘y fikrlar majmuasi ta‘sirida sodir boladi deb hisoblaymiz. Inson ongiga singib ketgan o‘y fikrlar majmuasi esa stereotiplardir.

Ayrim murakkab hissiyotlarning asosida dinamik stereotipning yotishi yaqqol ko‘rinadi. Masalan, estetik hissiyotni oladigan bo‘lsak, biron yoqimli kuydan lazzatlanish, yoki biron mashhur rassomning ishlagan ajoyib suratlarini tomosha qilib, rohatlanish estetik hissiyot hisoblanadi. Agar bu hissiyotlarning nerv-fiziologik asoslarini tahlil qiladigan bo‘lsak, quyidagilarni ko‘rishimiz mumkin. Masalan, bizga juda yoqadigan kuy boshqa millat odamiga yoqmasligi mumkin. Bunda ajablanishga hech qanday o‘rin yo‘q. Biz yoshlikdan boshlab mazkur kuyni bir necha yuz marotalab eshitib borishimiz natijasida ana shu kuyga nisbatan deyarli buzib bo‘lmaydigan nihoyatda murakkab dinamik stereotip yuzaga keladi. Ana shuning uchun ayrim kuylar bizga yoqadi, ayrimlari esa yoqmaydi. Suratlar masalasiga kelganda shuni aytish kerakki, qadimgi klassik asarlar ularning ishlanish uslubi realligi bizni hayratda qoldirib zavq tug‘diradi. Aksincha, hozirgi rassomlar tomonidan ishlangan rasmlar odamda qandaydir noxush hissiyotni tug‘diradi. Demak, uzoq yillar davomida yuzaga keladigan dinamik stereotiplar ayrim murakkab hisni tashkil qiladi.

Hissiyotlar o‘zining yuzaga kelishi nuqtai nazaridan odamning ehtiyojlari, qiziqishlari va intilishlari bilan bog‘liq bo‘ladi. Masalan, odamning organik ehtiyojlarini qondirishi bilan bog‘liq bo‘lgan hissiyotlar odamda rohatlanish, qanoatlanish tuyg‘usini yuzaga keltiradi. Organik hissiyotlarni qondira olm aslik odamning ruhini tushirib, kayfiyatini buzib, azoblanish, toqatsizlanish hissiga sabab bo‘ladi.

Hissiyot odamda sodir bo‘layotgan hodisa va narsalardan shaxs sifatidagi odam uchun ahamiyatli bo‘lganlari haqida darak beruvchi signallar tizimi hisoblanadi. Mazkur holda sezgi a‘zolariga ta‘sir qiluvchi cheksiz miqdordagi qo‘zg‘ovchilardan aniq bo‘lib ajraladi, ba‘zilari bir-birlari bilan qo‘shilib ketadi va paydo bo‘lgan hissiyot bilan birlashib ketadi. Natijada ta‘ssurot uyg‘otib, biror hissiy nom bilan ifodalangan xotira obrazlari tariqasida saqlanib qoladi. Buni fiziologik jihatdan shunday tushuntirish mumkin: ma‘lum qo‘zg‘atuvchilar tirik mavjudotlar uchun xotirjamlik haqida darak beruvchiga aylanadi. Hissiy kechinmalar esa insonning shaxsiy tajribasida tarkib topadigan reflekslar tizimini mustahkamlash sifatida namoyon bo‘ladi. Hissiyotning mana shu darak beruvchilik vazifasi psixologiyada hissiyotning impressiv tomoni deb ataladi.

Hissiyot boshqa hamma psixik jarayonlar kabi bosh miya po‘sti qismining faoliyati bilan bog‘liqdir. Bosh miya hissiyotlarning kuchiniva barqarorligini idora qilib turadi. Hissiyotlar boshqa bilish jarayonlaridan farqli bosh miya po‘stining faoliyatidan tashqari organizmning ichki a‘zolari faoliyati bilan ham bog‘liqdir, boshqacha qilib aytganda hissiyotlar vegetativ nerv tizimining faoliyati bilan ham bog‘liqdir. CHunonchi, odam qattiq uyalgan paytida qizarib ketadi, qattiq qo‘rqan paytida esa rangi o‘chib, qaltirab ketadi, xattoki odamning ovozida ham o‘zgarish paydo bo‘ladi. Ana shunday hissiy holat yuz bergan paytda odamning yuragi tez ura boshlaydi, nafas olishi ham tezlashadi[1].

Demak, odam ma‘lum hissiy holatni boshdan kechirayotgan paytda uning qon aylanish tizimi, nafas olish organlari nutq apparatlari ichki sekretiya bezlari ham qatnashadi. Masalan, materialni yaxshi bilmaydigan talaba imtihon topshirayotganda terlab ketadi, tomog‘iga nimadir tiqilib, gapini gapira olmay qoladi. Odamda qattiq qo‘rqish paytida «YUragi orqaga tortib ketdi», «Sovuq ter bosib ketdi» kabi iboralarning ishlatilishi hissiyot paytida odamning

ichki a'zolarining ishtirok etishidan dalolat beradi.

Juda ko'p hissiy holatlar bosh miyaning yaqin po'stloq osti qismlarining oralig'i bilan ham bog'liqdir. Masalan, ko'rish tepaligi deb ataluvchi qism ayrim hislarni ifodalaydigan ixtiyorsiz harakatlarning markazi hisoblanadi.

Odamda uchraydigan yuksak ma'naviy hissiyotlar ham o'zining nerv-fiziologik asosiga ega bo'lishi kerak (chunonchi intellektual, ahloqiy, estetik hissiyotlar). Bu jihatdan akademik I.P.Pavlovning dinamik streotip haqidagi ta'limoti juda katta ahamiyatga egadir. Bu haqda akademik I.P.Pavlov shunday deb yozgan edi: «Menimcha, ko'pincha odatdagi turmush tartibining o'zgargan paytlarida odat bo'lib, qolgan birorta mashg'ulot yaqin kishidan judo bo'lganda, aqliy iztirob chog'ida kechiriladigan og'ir hissiyotlarning fiziologik asosi xuddi eski dinamik streotipning o'zgarishi, uning yo'qolishi va yangi dinamik streotipning qat'iylik bilan hosil bo'lishidan iborat bo'lsa kerak»[2].

Stereotiplar - bu ma'lum bir odamlar guruhi bilan bog'liq umumiy e'tiqodlar, xususiyatlar yoki xususiyatlarni o'z ichiga olgan kognitiv tuzilmalar yoki aqliy tasavvurlar. Ular ko'pincha irqi, jinsi, yoshi yoki kasbi kabi ijtimoiy, madaniy yoki demografik toifalarga asoslanadi. Stereotiplarning tuzilishi, odatda, guruh ichidagi individual farqlarni tan olishdan ko'ra, butun guruh haqidagi e'tiqodlar yoki taxminlar to'plamini o'z ichiga oladi. Stereotiplar ham ijobiy, ham salbiy xususiyatlarni o'z ichiga olishi mumkin, garchi salbiy stereotiplar ko'proq tarqalgan va ta'sirli bo'lsa-da. Bu erda odatda stereotiplar tuzilishi bilan bog'liq bo'lgan ba'zi komponentlar mavjud:

1. Umumlashtirishlar: Stereotiplar ma'lum xususiyatlar yoki xatti-harakatlar ushbu guruhdagi barcha shaxslarga tegishli deb hisoblab, bir guruh odamlar haqida umumlashmalarni o'z ichiga oladi.

2. Soddashtirish: Stereotiplar murakkab ijtimoiy voqelikni soddashtiradi, bunda shaxslarni keng guruhlariga bo'lish va shu guruhning barcha a'zolariga bir xil xususiyatlarni kiritish orqali.

3. Haddan tashqari umumlashtirish: Stereotiplar ko'pincha haddan tashqari umumlashtirishni o'z ichiga oladi, ya'ni ular bir nechta shaxslar bilan bog'liq e'tiqod yoki xususiyatlarni butun guruhga kengaytiradi.

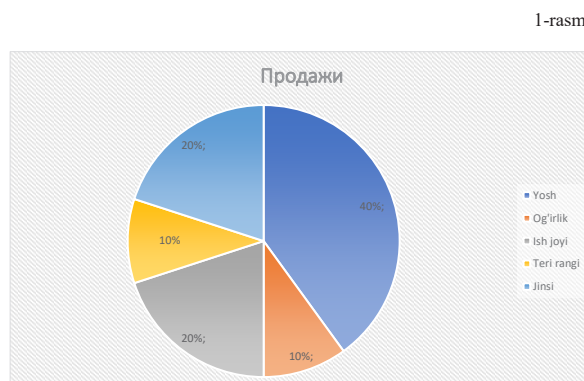
4. Kognitiv assotsiatsiyalar: Stereotiplar kognitiv assotsiatsiyalar orqali shakllanadi, bu erda ma'lum xususiyatlar yoki xatti-harakatlar odamlar ongida muayyan ijtimoiy guruh bilan bog'lanadi.

5. Madaniy va ijtimoiy ta'sirlar: Stereotiplarga madaniy me'yorlar, ommaviy axborot vositalari tasvirlari, sotsializatsiya jarayonlari va individual tajribalar ta'sir qilishi mumkin[3].

Bolalar atrofdagi insonlarni ko'rish va taqlid qilish orqali dunyo haqida ilk tushunchalarni o'rganishadi va stereotiplar chuqur tomir ota boshlaydi. Bola taraqqiyotiga oilasi, qarindoshlari, do'stlari, o'yinlar, o'yinchoqlar va maktab ta'limi ta'sir etadi. Stereotiplar insonlarning yoshiga, og'irligiga, ish joyiga, teri rangiga, jinsiga ko'ra farqlanadi.

Stereotiplar hilama-xiligini foizlarda ko'rinishi.

Stereotiplar hilama-xiligini foizlarda ko'rinishi.

Quyida siz stereotiplarni chuqurroq tushunishingiz va ulardan imkon qadar qochishga harakat qilishingiz uchun bir qancha misollar keltiramiz.

Qizlar va yigitlar o'rtasidagi stereotiplarning taqqoslanishi.

№	Qizlar	Yigitlar
1	Qizlar yuvoshroq bo'lishadi va boshqalarni hursand qilishni hohlashadi.	Yigitlar tushuntirishlarni eshitishni hohlashmaydi va kamroq diqqatli bo'lishadi.
2	Qizlar odatda hech narsa bo'lmasa ham uzoq arazlab yurishadi.	Yigitlar o'rtasidagi nizo oson yechim topadi va vahimali bo'lmaydi.
3	Qizlar faqatgina qo'g'irchoqlarga va kichik bolalarga qarash bo'yicha ro'l o'ynashni yoqtirishadi.	Yigitlar faqat binolar qurishga, yuk mashinalari va yengil moshinalar o'ynashga qiziqishadi.
4	Qizlar qo'l mehnati buyumlarini yasashadi va kun bo'yi o'qituvchi bo'lib o'ynay olishadi.	Agar ko'chada yomg'ir yog'sa, yigitlar uchun kun bo'yi uyda o'tirish juda qiyin.

Bundan tashqari quyida aynan o'zbek mentalitetiga hos bo'lgan bir qancha salbiy stereotiplarni keltirib o'tamiz.

- 1 Odamlar nima deydi.
- 2 Qaynona yomon.
- 3 Ayolning mingta joni bor.
- 4 Erkaklar uy ishlari kabi mayda ishlarga aralashishi kerak emas.

Yuqorida keltirilgan yillar davomida insonlar ongiga singib ketgan fikrlar insonlar hayotida turli toqnashuvlarga, nizolarga sabab bo'lmoqda. Ya'ni, murakkab bilish jarayoni sanalgan tafakkurning taqqoslash opratsiyasi yordamida real hayotda sodir bo'lyotgan amaliy voqea hodisalarni unda mavjud bo'gan singib ketgan fikrlarga taqqoslash natijasida, yuzaga kelgan vaziyatning darajasiga ko'ra yoki ijobiy yoki salbiy his hosil bo'ladi. Bu hosil bo'lgan his esa insonni chuqur o'ylashga qo'ymaydi va avtomat tarzda boshqara boshlaydi. Albatta buning natijasi ko'p holda yaxshi bo'lmasligi hech kimga sir emas.

Shuni ta'kidlash kerakki, stereotiplar har doim ham guruh ichidagi shaxslarning to'g'ri yoki adolatli vakili emas va ular noto'g'ri qarashlar, va diskriminatsiyani davom ettirishi mumkin. Stereotiplarni tan olish va ularga qarshi kurashish turli guruhlar o'rtasida tushunish, adolat va tenglikni ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Psychology David G. Myers Hope College Holland, Michigan. 699 p
2. Павлов И. П. Полное собрание сочинений, т. 3, кн. 2 с. 240, М.— Л., 1951
3. Купалов П. С. Учение о рефлексе и рефлексорной деятельности и перспективы его развития, в кн.: Философские вопр, физиол, высшей нервной деятельности и психологии, под ред. П. Н. Федосеева